

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1967.3.01>

J. SAAT

NÕUKOGUDE VÕIMU KEHTESTAMINE EESTI MAAKONDADES OKTOOBRIREVOLUTSIOONI PÄEVIL

(oktoober 1917 — veebruar 1918)

Pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu kehtestati nõukogude võim Eestis kõigepealt Tallinnas ja Narvas kui proletaarsetes keskustes, kus töölikklass oli tugev ja rõhuvas enamikus toetas bolševike partei seisukohti. Neis keskustes oli bolševikel võimalik arendada tugevat poliitilist selgitustööd ka poolproletaarsetes töörahva, soldatite ja madruste hulkades ning võita neid enda poole. O. Rästas, üks eesti bolševike juhte, meenutab: «Revolutsioonilised võidud saime võrdlemisi kergelt kätte selle määratu ülejõuga, mis oli eesti proletariaadil, eeskätt just Tallinna töölikklassil ühes siin seisvate sõjaväeosadega oma vaenlase — kodanluse üle.»¹

Nõukogude võim kehtestati kodanluse nimetamisväärsse vastupanuta ka Tartus ja paljudes maakonnalinnades. Neis oli proletaarne rahvakiht küll palju hõredam ja väikekodanluse mõju tugevam kui Tallinnas, kuid VSDT(b)P Eestimaa Büroo suunas neisse juba suve- ja sügiskuudel poliitilisele tööle oma tugevamad jõud, kes tööliste ja soldatite saadikute nõukogudes suutsid delegaatide enamiku võimu küsimuses bolševike seisukohtade poole võita juba enne Oktoobrirevolutsiooni. Tartus ja mitmes teiseski linnas suutsid revolutsiooni käiku oluliselt mõjutada ka neis asuvate Põhjarinde väeosade soldatite ja viimaste poolt kohalikesse nõukogudesse valitud saadikute meeleolu ja poliitiline teadlikkus. 1917. aastal Tartus töötanud bolševik A. Sisask märgib, kuidas seal revolutsiooni võitu hõlbustas suurel määral see, et «esseeride peamise toe — 174. tagavarapolgu asemele saabus Tartu läti küttide tagavarapolk, mis oli suuremalt osalt bolševistlikult meelestatud. Umbes septembrikuus läks enamus Tartu Nõukogus täielikult bolševike kätte».² Neis maakonnakeskustes (Haapsalu, Paide, Rakvere) aga, kus asusid kodanluse mõju all olevad väeosad, võttis nõukogude võimu kehtestamine rohkem aega.

Meenutades nõukogude võimu kehtestamist Eesti maakondades 1917. aastal, märgib J. Käspertki, eesti bolševike juhtiv tegelane Oktoobripäevil, et «teistes linnades ei läinud võimu ülevõtmine sugugi nii libedasti kui Tallinnas ja Narvas. Tartus ja Viljandis tuli palju võidelda, enne kui suutsime kodanluse vastupanu lõplikult maha suruda. Iseäranis Viljandis oli selles asjas sekeldusi. Seal peksime kodanliku maavalitsuse laiali alles detsembris. Vastupanemist oli ka Haapsalus, kus kodanlus peaaesjalikult eesti polgu musta ohvitserkonna näol meile vastu rapsis.»³

Kuid üldiselt võib kinnitada, et Eesti maakondades läks bolševikel korda lühikese ajaga, kahe-kolme kuuga luua töörahva nõukogud, kes seisid oma ülesannete kõrgusel

¹ Otto Rästas, Eesti Punakaart ja punased polgud. Rmt.: Nõukogude võimu eest. Veebruari- ja Oktoobrirevolutsioonist Eestis aktiivselt osavõtnute mälestuste kogu. Tallinn, 1957, lk. 177.

² Anton Sisask, Oktoobrirevolutsiooni päevil Tartus. Sealsamas. lk. 213.

³ Johannes Käspert, Nõukogude võim Eestis. Sealsamas, lk. 32.

ja suutsid saavutada kulakute ja teiste ekspluataatorite ning nende poolehoidjate täieliku kõrvaldamise nõukogudest ning suunata tööliste ja kehtalurahva hulgad oma võimu teostamisele proletaarse revolutsiooni, sotsialismi lipu all. Bolševike juhtimisel võtsid maatöölised ja kehtalurahvas aktiivselt osa nõukogude võimu organite loomisest, kindlustasid maal tõelise revolutsioonilise korra ja asusid rajama sotsialismi aluseid.

Kolme poole kuu jooksul — nii pikk oli nõukogude võimu esimene periood Eestis — kujunes olukord meie maakondades selliseks, et eesti tööliklassil bolševikega eesotsas ei tulnud enam vaielda mitmesuguste sotsialistlike programmide üle raamatute põhjal, nagu see oli toimunud mõni kuu tagasi. Nüüd võis sotsialistliku revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri üle otsustada juba revolutsiooni praktiliste tulemuste järgi.

Kodanluse maakondlike võimuorganeid, keda riigitüüri juurde tulnud töörahvas likvideerima asus, oli kolm: tsariaegse maakonnaülema asendanud m a a k o n n a k o m i s s a r, Ajutise Valitsuse 30. märtsi 1917. aasta määruse alusel tema juurde nõuandva organina loodud m a a k o n n a m a a n õ u k o g u ja juba varasematest aegadest eksisteeriv m a a k o n n a v a l i t s u s.

Suurt abi nõukogude võimu kehtestamisel maakondades, kuni neis jõuti organiseerida töörahva relvastatud jõude, andis kehtalupoegadele Tallinna, aga ka Narva ja Tartu proletariaat ning punakaartlaste salgad neist linnadest.

Kuidas nõukogude võimu kehtestamine Eesti maakondades teostus, vaatleme maakondade kaupa. Vaatlusest jääb välja Saaremaa ja Hiiumaa, mis olid saksa imperialistide poolt okupeeritud. Valgamaa aga kuulus sellal Tartu Nõukogu võimkonda.

1. Harjumaa

Maakonnakomissar tagandati Harju maakonnas juba novembri algul, maakonna maa-nõukogu ja maakonnavalitsus aga jäeti esialgu alles, kuid nende tegevus seati Eesti-maa Sõja-revolutsioonikomitee voliniku Jaan Ikmeldi kontrolli alla. Ühtlasi moodustati Ajutine Harjumaa Töörahva Nõukogu Täitevkomitee, kes hakkas organiseerima valdades töörahva nõukogude valimisi. Kohe asuti ka mõisate ülevõtmisele.

1917. aasta novembrikuu jooksul valiti töörahva nõukogud kümnes Harjumaa vallas ning kuu teisel poolel oli juba võimalik moodustada Harjumaa Töörahva Nõukogu ja tema Täitevkomitee. Paljudes valdades aga võttis töörahva nõukogude valimine tagurlike vallavalitsuste vastutöötamise tõttu rohkem aega. Oma esimese koosoleku, kuhu esindajad oli saanud neli valda (Peningi, Nehatu, Rapla ja Kiiu), korraldas Harjumaa Töörahva Nõukogu 22. novembril. Koosolekule oli saabunud seltsimehi ka maakonna keskusest ja teistest valdadest, kokku üle kümne. Täitevkomitee esimeheks valiti senise Ajutise Täitevkomitee esimees Rapla kooliõpetaja Anton Künnapuu, aseesimeheks Johannes Lass ja sekretäriks Johannes Mäeots.⁴ Viimane valiti ka Harjumaa saadikuks Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogusse. Eriliseks arutusobjektiks sel koosolekul oli mõisate ülevõtmise küsimus.

Kuna kodanlusajast pärinev Harju Maakonnavalitsus ei tahtnud alluda nõukogude võimu kontrollile, võttis Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogu 6. detsembril 1917 vastu otsuse likvideerida Harju Maakonna Maanõukogu ja Maakonnavalitsus kui revolutsioonivastased ja ebademokraatlikud asutused ning anda nende asjaajamine üle Harjumaa Töörahva Nõukogu Täitevkomiteele.⁵ Selle otsuse viisid Täitevkomitee liikmed A. Künnapuu, J. Mäeots ja J. Lass kümne punakaartlaste abil täide juba järgmisel päeval.

Maavalitsuse esimees J. Reinthal, kelle juhatada olid ka majandus-, teede ja administratiivosakond, ei tunnistanud töörahva valitsust ja tema korraldusi seaduslikeks ning tõrkus asjaajamist vabatahtlikult üle andmast, tegi seda lõpuks aga siiski, deklareerides, et ta on sunnitud võimule alistuma. Haridusosakonna juhataja E. Martinson andis vaba-

⁴ «Tööline» 24. nov. 1917; «Maatamees» 25. nov. 1917.

⁵ «Tööline» 8. dets. 1917.

tahtlikult üle tema käes olevad aktid ja paberid, kuid rahvakoolide inspektori kohuseid tõrkus ta üle andmast. Pikema läbirääkimise järel jättiski Täitevkomitee inspektori kohused tema kätte kuni jooksvate asjade lõpetamiseni ja sellekohase määruse avaldamiseni. Toitlusosakonna juhataja J. Vestelberg ja asjaajaja Jürgenson ei pidanud tarvilikuks Täitevkomitee liikmetega üleandmise asjus üldse mingisugustesse läbirääkimistesse astuda, vaid tähendasid: «Kõik on siin, võtke!» Kõike aga siiski seal ei olnud. Mitmekordse nõudmise peale esitada soldatite perekondadele antava toetuse väljasaatmise talongid ning nimekirjad, kellele raha on saadetud, hakkas Vestelberg, kes oli ka hoolekandeosakonna juhataja, neid «otsima», kuid «ei leidnud» ning tähendas lõpuks, et selle osakonna asjaajajat ei olevat kohal. Nii hoolekande- kui ka toitlusosakonnas oli asjaajamine lohakil ning neis oli sihilikult soositud jõukamaid kihte, kasvõi näiteks naha ja petrooleumi jaotamisel. Maakonnavalitsuse kassaraamat õeldi olevat kassapidajal kodus, viimase aadressi aga ei teadnud keegi. Teenistujate nimekirju ja nende aadresse ei leitud.

Teenistujatele teatati, et kes soovib tööle jääda, ilmugu 8. detsembril kell 12 päeval kohale. Kes selleks ajaks tööle ei tule, loeti ametist lahkunuks. Kõigil keelati ametlikke pabereid endaga kaasa võtta.

Punakaartlastes tekitasid kahtlust töölt lahkuvate ametnike suured kompsud. Nende kontrollimisel leiti isiklike asjade hulgast suuri tallanaha tükke. Asjaajaja G. Jürgensoni mapist avastati panga arve- ja tšekiraamat, maakonnavalitsuse teenistujate palgaleht ja mõned rahalised kvitüürid 394 rubla 50 kop. peale.

Täitevkomitee otsustas maakonnavalitsuse esimehe J. Reinthali, toitlus- ja hoolekandeosakonna juhataja Vestelbergi ning hoolekandeosakonna asjaajaja J. Leetsi, kuni nad asjaajamist korda ei ole seadnud, vahi alla võtta.⁶

7. detsembril tegi Harjumaa Tööraha Nõukogu Täitevkomitee teatavaks, et Harju Maanõukogu ja Maakonnavalitsuse kõigi osakondade asjaajamine on üle võetud. Siitpeale tuli vallavalitsustel, seal kus tööraha nõukogud veel valimata olid, ja valla tööraha nõukogudel oma tööga seoses olevates küsimustes pöörduda ainult Harjumaa Nõukogu Täitevkomitee poole.⁷

Detsembri alguks olid tööraha nõukogud valitud Peningis, Raplas, Ravilas, Kuumetsas, Kuivajõel, Nehatus, Kiius, Raikülas, Sael, Kodasuul ja Lehtses.⁸ Pärast kodanliku maakonnavalitsuse likvideerimist hakkas tööraha nõukogude loomine Harjumaa valdades hoogsalt arenema.

Pärast maakonnavalitsust võeti üle miilitsavalitsus. Oma tagandamise päeval, 12. detsembril, kutsus endine maakonna miilitsavalitsuse ülem Berendsen miilitsateenistujad kodanliku ajalehe «Päevaleht» toimetusse ja pani ette streikima hakata. Ka ässitas ta maal militsionääre nõukogude võimu vastu. Kuid streigist ei tulnud midagi välja. Miilitsateenistujad ei järgnenud sellele provokatsioonilisele ettepanekule.⁹

15. detsembril saatis uus miilitsaülem August Saar kõigile Harjumaa valdade tööraha nõukogudele eeskirja, mille kohaselt neil viivitamatult tuli asuda rahvamiilitsa ehk punakaardi loomisele, kes igal ajal oleks valmis nõukogude võimu käske ja nõudmisi täitma. Nõukogude poolt valitud punakaartlased pidid endale relvad saama nende militsionääride käest, keda rahvamiilitsasse ei valitud.¹⁰

20. detsembril toimus järjekordne Harjumaa Tööraha Nõukogu koosolek. Seekord oli saabunud esindajaid juba umbes 20 vallast, kokku ligi 30. Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee liige H. Pöögelmann andis ülevaate poliitilisest olukorrast. Edasi järgnesid aruanded kohtadelt, eriti mõisate ülevõtmise kohta. Selgus, et kohati oli võim veel vanade, tagurlike vallavalitsuste käes, kes ei tunnistanud tööraha võimu ega tahtnud mõisaid üle võtta. Enamikus valdades aga olid mõisad juba üle võe-

⁶ ORRKA (= Eesti NSV Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv), f. R-1291, nim. 1, s.-ü. 1, l. 3, 3 p. ja 4.

⁷ «Eesti Teataja» 11. dets. 1917.

⁸ «Tööline» 8. dets. 1917.

⁹ «Eesti Teataja» 3. jaan. 1918.

¹⁰ ORRKA, f. R-1291, nim. 1, s.-ü. 67, l. 1—2.

tud.¹¹ Otsustati ametisse panna instruktor, kelle hooleks jäi korra loomine valla töörahva nõukogudes, ja korraldada põllumajanduse, raamatupidamise ning rahvamiilitsa organiseerimise kursused. Nõuti, et kõik maakonnas töötavad kantseleiteenistujad peavad olema ametiühingu liikmed.¹²

Täitevkomitee aruandest selgus, et paljud endise maakonnavalitsuse teenistujad, kes olid tööle ilmunud, jätkasid saboteerimist. Olid juba palgatud ka mõned uued töötajad, kellel aga töösse süvenemine veel aega nõudis.¹³

Koosolekul ümbervalitud Täitevkomiteesse kuulusid esimehena Jaan Ikmelt, aseesimehena August Kirkman, sekretärina Anton Künnapuu ja liikmetena Johannes Lass, August Saar, Marie Ehder, Reinhold Arenschild ning Johan Mäeots.¹⁴

Täitevkomitees moodustati administratiiv- ja enesekaitseosakond, juhataja A. Saar, põllumajandusosakond, juhataja J. Mäeots, toitlusosakond, juhataja M. Ehder, rahvaharidusosakond, juhataja J. Lass, hoolekandeosakond, juhataja R. Arenschild, rahvamiilitsaosakond, juhataja A. Saar, töökaitseosakond, juhataja M. Ehder, tervishoiuosakond, juhataja J. Lass, ja teede- ja tehnikaosakond, juhataja J. Mäeots. Täitevkomitee liikmete (osakonnajuhatajate) ja teenistujate palga aluseks võeti Tallinna Kantselei- ja Kontoriteenistujate Ametiühingu poolt väljatöötatud normid — 200—450 rubla kuus.¹⁵

Ametid oma liikmete vahel jaotas Täitevkomitee peagi uuesti: esimeheks sai M. Ehder, sekretäriks R. Arenschild ja kassapidajaks J. Lass.¹⁶

Valdade instruktoriks määras Täitevkomitee J. Ikmeldi, kelle hooleks anti korra loomine valla töörahva nõukogudes.¹⁷

4. jaanuaril arutas Täitevkomitee olukorda valdades. Konstateeriti, et Kehtnas, Järvakandis, Anijas, Kaius, Keilas, Kirnas, Kolgas, Kõnnus, Laitses, Nõval ja Pranglis on töörahva nõukogud veel valimata. Otsustati nende valimisi takistavate vanade vallavalitsuste esindajad vastutusele võtta ja revolutsioonilise kohtu alla anda.¹⁸ Valdade töörahva nõukogusid paluti teatada, kellele neist oleks vaja abiks saata asjatundjaid ja juhtijaid, samuti paluti saata teateid selle kohta, kuidas edeneb ülevõetud mõisate majapidamise juhtimine.¹⁹

Samal Täitevkomitee koosolekul otsustati kõigile valdade töörahva nõukogudele meelde tuletada, et nad tugevdaksid võitlust vilja varjajate vastu ning annaksid süüdlased revolutsioonilise tribunali alla.²⁰

Jaanuari keskpaiku olid mõisad Harjumaal suures enamikus üle võetud. Kontakt valdade töörahva nõukogude ja mõisakomiteede vahel aga jäi sageli pealiskaudseks, mõnel pool puudus üldse. Endised mõisavalitsejad, kupjad ja teised ametimehed tegutsesid endiste mõisaomanike käsilastena ning püüdsid sihilikult rikkuda head vahekorda mõisatööliste ja valla töörahva vahel.

Toitluse alal oli suuri raskusi, eriti neil inimestel, kes elasid väljaspool mõisa piiri, sest taluperemehed toiduaineid ei müünud, ja kui nad seda tegid, siis väga kõrge hinna eest.²¹

Harjumaal Töörahva Nõukogu koosolekust 16. ja 17. jaanuaril võtsid osa 27 valla esindajad (kokku oli maakonnas 36 valda). Nende aruannetest selgus, et mitmel pool püüab kodanlus organiseerida kontrrevolutsioonilist valgekaarti. Leiti, et kuigi punakaart on juba paljudes valdades asutatud ja töötab agaralt, tuleb valvsust siiski veel tugevdada. Valdade töörahva nõukogudele pandi ringkirjaliselt südamele kasutada kõiki abinõusid, et valgekaardi organiseerimist nurja ajada. Kui kohalikud jõud on nende

¹¹ «Tööline» 21. dets. 1917.

¹² ORRKA, f. R-1291, nim. 1, s.-ü. 1, l. 12 p.

¹³ Sealsamas, l. 5 p. ja 6.

¹⁴ «Maatamees» 23. dets. 1917.

¹⁵ ORRKA, f. R-1291, nim. 1, s.-ü. 1, l. 8.

¹⁶ «Maatamees» 30. dets. 1917.

¹⁷ «Eesti Teataja» 30. dets. 1917.

¹⁸ «Eesti Teataja» 13. jaan. 1918.

¹⁹ «Eesti Teataja» 16. jaan. 1918.

²⁰ ORRKA, f. R-1293, nim. 1, s.-ü. 1, l. 9.

²¹ «Eesti Teataja» 27. jaan. 1918.

vastu võitlemiseks nõrgad, soovitati abi saamiseks viivitamatult Täitevkomitee poole pöörduda.²²

1918. aasta jaanuari lõpul organiseeris Harjumaa Tööraha Nõukogu Täitevkomitee maakonna esimese põllumajandusinstruktorite koosoleku, kus ülevõetud mõisate majandamise senistest kogemustest tehti mitmed tähtsad üldistused.²³ Täitevkomitee asus ka maakonnas olemasoleva tööstuse organiseerimisele, milleks valdade tööraha nõukogudele koguti vajalikke andmeid.²⁴

17. jaanuaril 1918 kõneles Harjumaa Tööraha Nõukogu koosolekul maksudest Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee esimees J. Anvelt, kes rõhutas, et maksud tuleb kõikjal määrata sissetulekute ja varanduse järgi ning teha selgitustööd ühiskondlike majapidamiste sisseseadmiseks ja ühiskassade loomiseks. Samal koosolekul arutati ka, kuidas paremini korraldada valdade tööraha nõukogude tööd.²⁵

Täitevkomitee saatis valla tööraha nõukogudele ringkirja, milles pannakse ette astuda samme, et mõisates kõik vili juba lähemal ajal ära pektaks ja lavad ning kasvuhooned juurvilja kasvatamiseks korda pandaks.²⁶

2. Järvamaa

30. oktoobril ilmus bolševistlikus ajalehes «Tööline» sõnum Oktoobrirevolutsiooni võidust Paides. Teatati, et Ajutise Valitsuse maakonnakomissar on tagandatud ning postil, telegraafis ja raudteel sisse seatud valve. Kodanlik omavalitsus alistunud Paide Nõukogu Täitevkomiteele vastupanuta.²⁷ Järgnevatel päevadel hakkas saabuma teateid tööraha meeleoludest Järvamaa valdades. Väätsa vallavalitsus saatis valla rahva enamiku nimel «Töölisele» tervituse Ajutise Valitsuse kukutamise ja võimu nõukogude kätte ülemineku puhul ning soovis edaspidiseks mehiseks tegevuseks kõige paremat kordaminekut. «Meie oleme ühes teiega,» öeldakse tervituses, «ja saadame ühel meel hülge: «Kõigi maade töölised, ühinege!» Meie loodame, et tsaariaegsed ametnikud tagandatakse ja tööline vabadus, demokraatlik kord maksma pannakse.»²⁸

Olukord Paides oli aga hoopis teissugune, kui seda võis arvata «Töölises» ilmunud sõnumi järgi. Selgus, et võimu üleminekus «nõukogude» kätte ja kodanluse vastupanuta alistumises oli tegemist vaid kohaliku kodanluse salakavala manöövriga.

Järvamaal, eriti aga Paides kui väikekodanlikus linnas oli töölisi vähe ning seepärast olid siin ka VSDT(b)P organisatsioonid nõrgad, mistõttu Paides ei läinud neil algul korda sealset tööliste ja soldatite saadikute nõukogu enda mõju alla saada. Nii õnnestuski Järvamaa kodanlikel tegelastel võitluses tööraha ja nõukogude võimu vastu kasutada erisugust taktikat — haarata enda kätte Paide Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu ning kasutada seda nõukogude võimu sildi all esinevat ja rahva silmis autoriteeti omavat organit oma huvides.

Paide kodanluse liidrid kavatsesid kohalikkude nõukogu täielikult ära kasutada oma meelsete võimuorganite loomiseks ka valdades. Et kindlustada end võimalike üllatuste eest, viisid nad miilitsavalitsusest ära kõik relvad, isegi jahipüssid, ja toimetasid need «kindlasele kohtale».²⁹ Maakonna maanõukogu ja maakonnaavalitsus jäid tegutsema ning need jätkasid «seaduste» ja «eeskirjade» andmist. Kodanlaste salajastki kontrrevolutsioonilist tegevust soodustati igati, neid teenistujaid aga, kes nõukogude võimu pooldasid, vallandati, et lahti saada soovimatust «punasest elemendist».³⁰

²² ORRKA, f. R-1293, nim. 1, s.-ü. 1, l. 29.

²³ Sealsamas, s.-ü. 3, l. 115.

²⁴ «Eesti Teataja» 23. veebr. 1918.

²⁵ Sealsamas.

²⁶ «Eesti Teataja» 19. veebr. 1918.

²⁷ «Tööline» 30. okt. 1917.

²⁸ «Tööline» 31. okt. 1917.

²⁹ «Eesti Teataja» 9. dets. 1917; «Tööline» 12. dets. 1917.

³⁰ «Maatamees» 14. dets. 1917.

Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomiteesse hakkasid saabuma signaalid, et Järvamaal ei ole kõik korras ja et endised kodanluse võimuorganid jätkavad siin maskeeritud tegevust. 1. detsembril saabus Paidesse Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu komissar Gustav Topp koos VSDT(b)P liikme punakaartlase Rennebaumiga, et tugevdada kohapealseid parteiorganisatsioone ja asutada punakaart. Järvamaale poliitilisele tööle saadeti ka Tallinna bolševik H. Uripea.

«Kodanlased olid kohapeal minu siiasõidust haisu ninna saanud,» kirjutas G. Topp Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomiteele, «ja üks päev varem, s. o. 30. novembril kell 9 õhtul Sõja-revolutsioonikomitee asutanud. Ma juhtusin parajasti nende koosoleku ajal sinna ja esitasin end neile härradele, näidates ette mandaadi, ja nõudsin nende arvamust minu siiasõidu ja mandaadis näidatud kohuste täitmisele asumise kohta. «Järvamaa Sõja-revolutsioonikomitee» võttis selle kohta järgmise seisukoha: nad olevat komitee asutamisest juba kirjalikult Eestimaa Sõja-revolutsioonikomiteele teatanud ja tahavad viimasega täiesti kontaktis töötada.»³¹

Paides kodanlike tegelaste poolt asutatud Sõja-revolutsioonikomitee, kelle eesotsas oli leitnant K. Bachmann 2. eesti polgust ja tema abina J. Sõnajalg, üks Eesti Tööerakonna liidreid,³² kasutas sõjalise jõuna kodanlike ohvitseride mõju all olevat 2. eesti polgu osi, kes paiknesid linnas. Nagu hiljem selgus, pooldas suurem osa polgu reakoosseisust tööraha võimu, kuid tagurlikud ohvitserid püüdsid neid kontrrevolutsioonilise propaganda oheliku otsas hoida.

1. detsembril 1917 toimus Järvamaa Sõja-revolutsioonikomitee koosolek, kus «vaadati läbi» Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee komissari G. Topi mandaadi küsimus. Koosolek otsustas G. Topile teatada, et «Sõja-revolutsioonikomitee kui ainus valitsusvõim maakonnas väljaspoolt korraldajat ei tarvita, veel vähem võõrkeelsete volitustega nimetatud ametnikke».³³

Selline otsus oli otseseks sõjakuulutamiseks nõukogude võimule.

Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomiteel ja tema esindajail oli nüüd esmajärguliseks ülesandeks hoolt kanda, et Järvamaal valitaks tõeline maakonna tööraha nõukogu ja täitevkomitee, kes siis kodanluse kätte läinud Paide Töölise ja Soldatite Saadikute Nõukogu ja muud sellised pseudorevolutsioonilised organid laiali saadaks.

Valdades toimusidki tööraha saadikute valimised Järvamaa Nõukogusse, kes tuli kokku 17. detsembril. Koosolekut juhtas Nõmmküla valla saadik Aleksander Lippus. Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee esindaja H. Uripea märkis oma sõnavõtus, et Järvamaal ja Paides tuleb veel teha palju poliitilist selgitustööd, et järele jõuda arenenumatele maakondadele. «Meie ülesanne ja kohus on,» rõhutas ta, «niisugused asutused, nagu Paide tööliste ja sõjaväelaste nõukogu, mis kevadel valiti ja üksainus kord on koos käinud, ja kuhu kodanlusel on oma pesa ehitatud, ümber valida ning kontrrevolutsioonilised asutused, nagu Järvamaa Sõja-revolutsioonikomitee ja maakonna maanõukogu laiali saata.»³⁴

Kuna Järvamaa Tööraha Nõukogu esimesele koosolekule oli ilmunud liiga vähe saadikuid, ainult seitsmest vallast,³⁵ ei olnud võimalik valida täitevkomiteed. Tema valimiste ettevalmistamiseks moodustati kolmeliikmeline Keskkomitee, keda nimetati ka Aju-tiseks Täitevkomiteeks. Kahe liikmena kuulusid viimasesse VSDT(b)P Paide organisatsiooni liige Jaan Järvekülg ja Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee liige A. Kuhlberg.³⁶

Üldiselt oli maatööraha esindajate meeleolu optimistlik ja revolutsiooniline.

³¹ ORRKA, f. R-1290, nim. 2, s.-ü. 4, l. 162.

³² «Päevaleht» 7. dets. 1917.

³³ ORRKA, f. R-1290, nim. 2, s.-ü. 4, l. 164.

³⁴ «Maatamees» 30. dets. 1917.

³⁵ Ilmunud olid Suurkivi Järva-Jaanist, Suuder ja Raukas Albust, Eervart Annast, Suting Väätsalt, Lippus ja Kroot Nõmmkülast, Kägu Säreverest, Raudmets Kinnast ning Eisberg ja Jäätma VSDT(b)P Paide organisatsiooni poolt.

³⁶ Sealsamas; «Tööline» 21. dets. 1917.

Aruannetest selgus, et valdades, kus töörahva nõukogud olid valitud, oli ka mõisates kas kontroll sisse seatud või nad üle võetud. Ülevõtmine oli üldiselt rahulikult toimunud. Kuid leidis valdu, kus ei olnud midagi tehtud. Niisugustesse, näiteks Kirnasse, peeti soovitavaks saata kas punakaartlasi või pühadeks maale sõitvaid linnatöölisi, kuna arvati, et muidu neis asi ei edene.³⁷

19. detsembril tegi Ajutine Täitevkomitee kodanlikule maakonnavalitsusele ettepaneku asjaajamine ja varandus üle anda. Mõne tunni pärast sai ta vastuse, et ettepanek on jäetud tähele panemata, sest «Töörahva nõukogu ei ole kõige rahva poolt valitud». Vastusest informeeris Täitevkomitee ka VSĐT(b)P ja pahempoolsete esseeride kohalikke organisatsioone ning palus neil selles küsimuses seisukohta võtta. Mõlema esindajad jõudsid otsusele, et praegune maavalitsus takistab sihilikult Nõukogude valitsuse dekreetide täitmist ja seepärast tuleb ta väevõimuga laiali ajada.

Kuna linnas liikus kuulujutte, nagu tahaksid kohalikud eesti sõjaväelased kodanluseaegset maavalitsust kaitsta, siis korraldasid bolševikud eesti polgu kasarmus koosoleku. Enamik selle polgu ohvitseridest olid kas hallparunid või endised mõisavalitsejad. Pataljoni ülem tahtis koosolekut laiali ajada, seletades, et tema mehed «ässitajate» kõnesid kuulata ei taha, kuid soldatid olid teisel arvamusel ja näitasid, et nad ei ole tagurlike jõudude tööriistaks. Bolševike kõned leidsid sõjaväelaste hulgas sooja poolehoidu.³⁸

Järgmine Järvamaa Töörahva Nõukogu koosolek toimus 27. detsembril. Seekord olid esindajad saabunud Väätsa, Anna, Mäo, Esna, Alliku, Koigi ja Väinjärve vallast, peale nende võtsid koosolekust osa ka bolševike ja pahempoolsete esseeride partei esindajad. Aruanded kohtadelt andsid põgusa ülevaate olukorrast maakonnas.

Türi vabriku tööliste esindaja teatas, et Särevere vallas on töörahva nõukogu valimata. Särevere ja Laupa mõisad on üle võtmata. Vallavalitsus töötab igati vastu ja tagurlikud jõud hirmutavad rahvast 1905. aasta sündmuste tagasitulekuga.

Esna vallas oli pool mõisaid üle võtmata. Ülevõetud Esna, Vadja ja Viisu mõisas valitses aga endine kord: isandamehed istusid oma endistes ametites. Valla saadik nõudis, et linnast kõnelejaid saadetakse, kes selgitaksid praegust poliitilist olukorda. Kodasma mõis oli novembrikuu jooksul, enne kui ta jõuti üle võtta, peaaegu ära rüüstatud. Mõisa loomade müügist saadud 21 000 rubla oli ära raisatud. Niisamuti oli ka vili maha müüdud. Nüüd oli Kodasma mõis teadlike tööliste kätes ja seal valitses kindel kord. Töörahva valitsuse vastu tegutsesid vallasekretär ja vanemmiliitsionäär.

Väinjärve valla esindaja Kaprits teatas, et üle oli võetud vaid üks mõis, mille raamatupidamine, nagu selgus, oli võltsitud. Ervita mõisast oli enne ülevõtmist ära varastatud 150 puuda rukist.³⁹ Aruandja lootis, et lähemal ajal ka teised mõisad üle võetakse. Ta palus saata kõnelejaid, kes rahvale poliitilist olukorda selgitaksid.

Koigi saadiku teatel olid kõik valla kuus mõisat üle võetud. Kord, nagu ta ütles, oli eeskujulik. Hädasti vajati asjaajajaid ja instruktoreid.

Alliku saadik teatas, et Mäeküla, Tori, Alliku ja Oiso mõis on veel üle võtmata, sest mõisaametnikud osutavad vastupanu.

Alliku vallas oli samanimelisest mõisast enne ülevõtmist 29 siga ja 12 lehma ära viidud. Ülevõtmata mõisad olid täielikult rüüstatud. Valla esindaja palus kohalikule täitevkomiteele abiks saata instruktoreid ja punakaartlasi. Koosolek otsustas Alliku valla saadikule Paidest kaasa anda punakaartlasi.

Mäo vallas olid Mündi, Mäo ja Brandi mõis üle võetud. Ka selle valla esindaja kurtis, et kohapeal puuduvad juhtivad inimesed, kes teeksid rahva seas selgitustööd. Palo mõisa oli Paides asuv eesti polk soldateid saatnud, kes mõisas omavolilisi korraldusi tegid.

Nõukogu liige Kuhlberg luges ette endise kodanliku maakonnavalitsuse kirja, milles viimane teatab, et ta keeldub laiali minemast. Otsustati 28. detsembril maakonnavalitsus üle võtta ja Järvamaa Töörahva Nõukogu ainsaks võimuks kuulutada.

³⁷ «Tööline» 21. dets. 1917.

³⁸ «Eesti Teataja» 28. dets. 1917.

³⁹ ORRKA, f. R-1295, nim. 1, s.-ü. 63, l. 3.

Koosolekul tutvuti ka kodanluse mõjualuse Paide Tööliste Soldatite ja Talupoegade Nõukogu kirjaga, mis oli vastuseks saadud Järvamaa Tööraha Nõukogu nõudmisele laiali minna.⁴⁰ Selles kirjutati: «Juuresolevat kirjavahetust tagasi saates teatab Paide tööliste, soldatite ja talupoegade nõukogu Täitevkomitee, et Ajutise tööliste ja talupoegade valitsuse häälekandjas 24. skp. nr. 41 väljakuulutatud instruksiooni «Nõukogude õigused ja kohused» järgi läheb kõik võim maakonnas kohaliku tööliste, soldatite ja talupoegade nõukogu kätte, kes Järvamaal «Paide tööliste, soldatite ja talupoegade nõukogu» nime all töötab, kuna maakonna Maatameeste nõukogu võimkonda ainult maaküsimuse lahendamine käib, nagu see Ajutise tööliste ja talupoegade valitsuse ning Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee määrustes maa asjus on ette nähtud, milles selgesti on ära näidatud, et nemad, s. o. maatameeste nõukogud, äraiganenud maakomiteede asemele astuvad. Sellepärast paneb Paide tööliste, soldatite ja talupoegade nõukogu Täitevkomitee ette piinlikult eespool tähendatust kinni pidada ja teiste revolutsiooniliste asutuste tööd mitte segada.»⁴¹ Alla oli kirjutanud kodanluse liider J. Sõnajalg.

Pärast selle kirja ärakuulamist võttis Järvamaa Tööraha Nõukogu kohaliku võimu küsimuses vastu resolutsiooni, mis kõlab järgmiselt:

«Tähele pannes, et Tööraha Nõukogu $\frac{2}{3}$ valdade saadikuist koos seisab ja sellega täisvõimuline revolutsiooniline asutus on, tuleb kõik võim maakonnas tänasest päevast arvates maakonna Tööraha Nõukogu kätte võtta. Järva maakonna maanõukogu kui mitte otsekohesel demokraatlikul alusel valitud asutus, mis ennast maakonna ülemvõimaks tunnistab ja sellega revolutsioonilise rahvalitsuse tegevusele vastu töötab ning vasturevolutsiooniline «Sõja-revolutsioonikomitee» tulevad tänasest päevast tagandatuks lugeda. Samuti on tagandatuks tunnistatud ka kohalik tööliste, soldatite ja talupoegade nõukogu.»⁴²

Järvamaa Tööraha Nõukogu samal koosolekul moodustati senise Ajutise Täitevkomitee asemel Täitevkomitee, kuhu valiti esimehena A. Kuhlberg, aseesimehena J. Järvekülj ja liikmetena Raudsepp, Pender ja Avikson.⁴³

29. detsembril organiseerisid Paide kodanlased 2. eesti jalaväe polgu 3. pataljoni üldkoosoleku, kus nad taotlesid, et soldatid astuksid välja kodanluse kontrrevolutsiooniliste asutuste Paide Sõja-revolutsioonikomitee ja Paide Tööliste, Soldatite ja Talupoegade Nõukogu kaitseks. Üldkoosolek esitaski Järvamaa Tööraha Nõukogule ultimatumi lõpetada tegevus ja anda võim Paide Tööliste, Soldatite ja Talupoegade Nõukogu kätte.⁴⁴

Järvamaa Tööraha Nõukogu Täitevkomitee saatis Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste

⁴⁰ Sealsamas, l. 4.

⁴¹ ORRKA, f. R-1295, nim. 1, s.-ü. 63, l. 18, 18 p. Seletus, et maakonna Maatameeste Nõukogu, s. o. maakonna Maatameeste ja Väikemaapidajate Nõukogu, kes Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee otsusega 19. novembrist oli nimetatud maakonna Tööraha Nõukoguks, täidab ainult endiste Ajutise Valitsuse aegsete maakomiteede ülesandeid, oli Järvamaa kodanlaste meelevaldne väljamõeldis. Maakonna Tööraha Nõukogu oli oma maakonnas täievoliline võimuorgan kõigis poliitilise võimu küsimustes. Maakomiteed aga, kes olid loodud Ajutise Valitsuse 21. aprilli 1917. aasta otsuse alusel, polnud üldse võimuorganid — nende ülesandeks oli vaid maaküsimuse ettevalmistamine Asutava Kogu jaoks. Kuna aga pärast nõukogude võimu kehtestamist maakomiteed enam mingisugust positiivset tegevust ei ilmutanud, võttis Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee 28. novembril vastu nende likvideerimise määruse. Viimase järgi läks valla maakomiteede asjaajamine valla tööraha nõukogude ja maakonna maakomiteede asjaajamine maakonna tööraha nõukogude kätte, kuna kubermangu maakomitee aset jäi täitma Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee põllumajandusosakond. («Eesti Teataja» 30. nov. 1917.)

⁴² Sealsamas, l. 8.

⁴³ ORRKA, f. R-1347, nim. 1, s.-ü. 1, l. 59. Täitevkomitee aseesimeheks valitud Jaan Järvekülj oli Paide bolševistliku organisatsiooni liige. Kohalike andmete järgi valiti J. Järvekülj edaspidi Järvamaa Tööraha Nõukogu Täitevkomitee esimeheks ja Raudsepp Täitevkomitee sekretäriks. Viimane oli Paide esseeride partei liige ja astus hiljem bolševike parteisse.

⁴⁴ ORRKA, f. R-1295, nim. 1, s.-ü. 63, l. 10.

Nõukogu Täitevkomiteele kirja, milles ta andis ülevaate poliitilisest olukorrast Paides ja kogu Järvamaal pärast Oktoobrirevolutsiooni. Kirjas paljastati ka Paide Tööliste, Soldatite ja Talupoegade Saadikute Nõukogu olemus ja näidati, et ta on kodanlike tegelaste Poska, Veileri ja Ko poolt ellukutsutud asutus, kus enamus kuulub suurmaamõniketele, kapitalistidele ja kodanlastele. Juhtumisi olid sinna sattunud ka kaks sotsialisti, üks enamlane, teine esseer, kes sealt aga juba ammu on välja astunud, leides, et kodanlastega on võimatu koos töötada.

Edasi öeldakse kirjas, et Paide Tööliste, Soldatite ja Talupoegade Saadikute Nõukogu Täitevkomitee kontrrevolutsiooniline tegevus paistis silma eriti Oktoobrirevolutsiooni päevil, kui oli käsil nõukogude võimu kehtestamine Järvamaa valdades. Ta kuulutas, et kogu võim on nõukogude kätte võetud, kuid tegelikult istus endine Ajutise Valitsuse maakonnakomissar Tomberg oma kabinetis edasi ja mängis käskija osa, andes nõukogudele juhtnõure. Pandi ka «kontroll» postkontorisse — vaid vormi täiteks. Kui teisel päeval ilmus «kuulus» Tööerakonna Veiler Paidesse, võeti kontroll kohe ära.

Viimaks jõudsid revolutsiooni ja Nõukogude valitsuse toetajad niikaugele, et valiti Järvamaa Tööraha Nõukogu, kus oli esitatud tõeline revolutsiooniline demokraatia (kes ka endise maakonnavalitsuse ruumid enda kätte võttis, mis kodanlasi väga vihastas).

Endised maakonnavalitsuse juhtivad jõud esimees Kreideberg ja sekretär Sõnajalg ning kantseleikirjutaja Krabi püüdsid Tööraha Nõukogu tegevust kõige mustemate abinõudega halvata, levitades igasugust laimu ja esinedes huligaansete väljaastumistega.

Järvamaa Tööraha Nõukogu Täitevkomitee tegi oma kirjas ettepaneku nimetatud isikud viivitamata arreteerida ja tribunali alla anda. Kuna aga kohalik punakaart oli veel liiga nõrk selle ettepaneku täideviimiseks, seda enam et provotseeritud eesti polgu osad punakaarti püüdsid takistada, siis paluti Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomiteed vastu võtta otsus kõnesolevate isikute arreteerimiseks ja see oma jõududega täide viia. Järvamaa Sõja-revolutsioonikomiteele ja Paide Tööliste ja Soldatite Nõukogu Täitevkomiteele aga paluti anda korraldus, et nad oma volitused maha paneksid.

Sõnajalga ja Kreidebergi süüdistati ka kriminaalkuriteos, kuna nad salaja tagauste kaudu olid ära viinud kirjutusmasina ja toimetanud kõrvale kirjavahetuse ning asjaajamise raamatud.⁴⁵

Paide linn ei olnud Järvamaal ainsaks kontrrevolutsiooni pesapaigaks. Peale eespool nimetatud Paide kodanlike tegelaste olid usinateks Nõukogude-vaenulike salasepituste organiseerijateks ka Ambla jaoskonna miilitsaülem August Lubi ja Käravete mõisa valitseja Hans Kuik, Ambla kodanliku vallanõukogu liikmed. Mõlemad nad aitasid Käravete mõisa omanikul krahv K. von Benckendorfil ja teistel mõisnikel mõisate varasid maha sahkerdada ja organiseerisid Ambla alevi ning ümbruskonnas nõukogude võimule vastupanu.

Kuna miilitsaülem Lubi takistas ka mõisate ülevõtmist ja üldse valla tööraha nõukogude tegevust, siis tehti Järvamaa Tööraha Nõukogu Täitevkomitee liikmele Aleksander Lippusele ülesandeks ta ametist tagandada ja vajaduse korral arreteerida. See ei olnud aga sugugi kerge ülesanne. Raskustest, milledega A. Lippus selle täitmisel kokku puutus, jutustab ta oma kirjas Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee esimehele J. Anveldile järgmist:

«Et ma selle kirja seltsimeeste-punakaardiväelastega ära saadan, siis ei hakka ma muust meie tegevusest siin rääkima, vaid teatan ainult, kuidas mulle Ambla miilitsaülem vastu tuli.

Selsamal ööl, kui meie kohale jõudsim, põgenes ta siit Paidesse ja tuli sealt 25 soldatiga, ühe ohvitseri ja Paide maakonna miilitsaülega Lintropiga ööl vastu 9. detsembrit Käravete mõisa, mis Amblast 4 versta eemal asub ja kus veel tööliste kontrolli ei ole sisse seatud. Selle tõttu käivad seal veel siit ümbruse parunid koos.

Meile anti sellest teada, ja et asjata verevalamist ära hoida, sõitsin ühe seltsi-

⁴⁵ ORRKA, f. 1295, nim. 1, s.-ü. 63, l. 1—2.

mehe-punakaardiväelasega sinna mõisa, et nende soldatitega läbirääkimisi pidada ja nende tuleku põhjust ning meeoleolu teada saada.

Soldatid on 2. Eesti polgust ja hiljuti rindelt tulnud. Kõige parematest püüetest hoolimata, jäid minu katsed neile asja tõsist seisukohta valgustada tagajärjetuks. Nemad kutsusid oma ohvitseri ning temaga ühes ka Lubi ja Lintropi sellele koosolekule, kus umbes 3 tundi aega äge sõna-sõda kestis, mis sellega lõppes, et meie sealt seltsis, soldatid ühes, Amblasse tulime, kus minule avalikult öeldi, et nemad ei lase Lubit ametist tagandada, ja tegid sellest käskkirjast mulle ära kirja, mille selle kirjaga ühes Teile ära saadan.

Nüüd otsustage, kuidas Teil kõige sündsam on, kas kutsute tema ja ta poolehoidjad Sõja-revolutsioonikomiteesse ehk saadate ühe vilunud instruktoriga umbes 50 meest teda kohapeal kinni võtma.

Teatan ka ühtlasi, et needsamad Lubi poolt kutsutud soldatid tahavad meie ariukest rukkivilja tagavara — 600 puuda väevõimuga ära viia, millele meie ei suuda vastu seista.

Teeme veel proovi tööliste koosolekute otsuste ja meie nõukogu viimaste tingimuste esitamiseks. Kui see ei mõju, siis peame ülevõimule alla andma.

Palun ka selles asjas oma õiglast otsust meile teatada, sest meil ei ole muud suuremat võimu, kelle poole pöörduda.

Muidu läheb asi keskmist moodi. Ka ühe instruktoriga oleme endale palganud, kes aitab mõisaid revideerida. Paar salaviinavabrikut oleme üles leidnud ja ära kaotanud.»⁴⁶

Mõni päev hiljem saatis Lippus J. Anveldile uue kirja, milles ta teatas, et neilt on relvastatud jõu abil 400 puuda rukist rekvireeritud. Ka miilitsaülem Lubi tagandamisest ei võinud siin Lippuse arvates midagi välja tulla, kuna tal on «25 poolpimedat eesti polgu soldatit abiks». «Selleks,» ütleb Lippus, «läheb aktiivset jõudu tarvis ja seda meil praegu nii suurt ei ole. Läheks vähemalt umbes 50 meest vaja, et siin see must, reaktiooniline jõud murda.»⁴⁷

Ka Ambla Valla Tööraha Nõukogu saatis Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomiteele telegrammi, milles teatatakse, et miilitsaülem Lubi ja podporutšik Putmark 25 eesti soldatiga takistavad nõukogu tegevust. Palutakse kohale saata komitee esindaja kümne relvastatud mehega.⁴⁸

Nende appikutsete peale sõitis Tallinnast Amblasse 15-meheline relvastatud madruste salk, et tagandada miilitsaülem A. Lubi. Viimane aga oli põgeneda jõudnud. Üueks miilitsaülemaks määras Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee A. Lippuse.⁴⁹

Järvamaale saabus veel üks väeosa, kelle oli saatnud Eestimaa Sõja-revolutsioonikomitee oma liikme Jegorovi juhatusel. Tema ülesandeks oli kõigepealt Käravete mõisas lõpp teha kontrrevolutsiooniliste elementide tegevusele, mis takistas mõisa ülevõtmist. Väeosa võttis vahi alla mõisas asuvad 2. eesti polgu soldatid, 8 meest, kelle endine miilitsaülem Lubi ja mõisavalitseja Kuik olid Paidest mõisaomanik Benckendorfi kaitseks kohale teenud. Et võimalikke kokkupõrkeid vältida, otsustas Sõja-revolutsioonikomitee volinik Jegorov neilt soldatitelt relvad ära võtta ja mehed ise endaga koos Tallinna viia.

Lupja ei tabatud ka Käravetes, ta oli sealtki jõudnud põgeneda. Jegorov ja Lippus sõitsid Jäneda külla, kust nad ta leidsid ja arreteerisid.⁵⁰

Käravete relvitustatud 2. eesti polgu kaheksamehelise salga ülemaks oli nooremohvitser Johannes Urva. Pärast arreteerimist saatis ta Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomiteele avalduse, milles kirjutatakse, et 29. detsembril võetud neid, 2. eesti polgu soldateid, kes Käravete mõisa olid saadetud töörahvast mõisa ülevõtmisel toetama, mingi arusaamatuse tõttu vene soldatite poolt kinni ja toodud Tallinna. Ta kinnitas,

⁴⁶ ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 5, l. 19—20.

⁴⁷ ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 5, l. 22.

⁴⁸ Sealsamas, nim. 2, s.-ü. 4, l. 182.

⁴⁹ ORRKA, f. R-1295, nim. 1, s.-ü. 90, l. 7.

⁵⁰ Sealsamas, l. 2.

et nendega seejuures kogu aeg väga viisakalt ümber käidud: Lõpuks antud neile ära võetud püssid ja padrunid kätte ja lubatud Paidesse oma polku tagasi pöörduda.

Nagu näha, ei räägitud eesti polgu soldatitele tõtt, seda, et nad saadeti mõisa-omanikku krahv Benckendorfi ja tema vara kaitsma, vaid luisati, et nende ülesandeks on abistada töölisi mõisa ülevõtmisel. J. Urval oligi Paide Sõja-revolutsioonikomitee poolt väljaantud tõend, et ta on määratud ajutiselt väesalga ülemaks, kelle ülesandeks on Ambla piirkonnas olevate mõisate tööliskomiteesid abistada ja seal korda pidada. Ka oli ta kohustatud abi osutama Paide Sõja-revolutsioonikomitee poolt määratud Ambla jaoskonna miilitsaülemale Lubjale ja võtma enda hoolde relvad, mis miilitsaülem on rahva käest ära korjanud.

Kes kohapealset olukorda ei tundnud, ei võinud Urvale väljaantud tõendis näha mitte midagi Nõukogude-vastast. Vormiliselt oli kõik korras. Kes aga teadis, et Paide Sõja-revolutsioonikomitee oli kodanluse tööriistaks, sai aru Järvamaa kodanluse sepi-sustest.⁵¹

Ülekuulamisel rääkis allohvitser J. Urva Revolutsioonilise Tribunali uurijale, et enne tema saatmist Käravetele on ohvitser seletanud, et Tallinna punakaartlased tulevat sealt eesti polgu jaoks rekviireeritud vilja ära viima, mille tagajärjel eesti soldatid jääksid viljast ilma ja peaksid nälgima. Sellepärast ta arvanud, et punakaartlastele tuleb vastu panna.⁵²

Nagu juurdlusel selgus, püüdis miilitsaülem A. Lubi spekulereerimise eesmärgil vilja Paidesse toimetada, kasutades selleks ettekäänat, et see läheb 2. eesti polgu vajadus-teks.⁵³

Ka Järvamaa kodanliku maavalitsuse ninameeste Johannes Kreidebergi ja Jakob Sõnajala kontrrevolutsioonilise tegevusele tuli lõpp. 2. eesti polgu üksustes tehtud poliitiline selgitustöö kandis vilja. Kui eesti soldatid aru said, et mõned ohvitserid ja kodanlikud tegelased tahavad neid valitsusvastastele väljaastumistele suunata, loobusid nad Kreidebergi ja Sõnajalga toetamast. Need arreteeriti 10. jaanuaril ja võeti Nõukogude-vastase tegevuse pärast vastutusele. Enne kui Kreidebergi ja Sõnajala asi Revolutsioonilises Tribunalis arutusele tuli, vaatas selle läbi Järvamaa Tööraha Nõukogu, kes leidis, et mõlemad tegelased jätkasid saboteerimist ka pärast arreteerimist. Sõnajala käes olid maakonnavalitsuse asjaajamisraamatud ja protokollid, mida ta välja ei andnud. Peale selle kirjutas ta üleskutseid, mis olid suunatud Järvamaa Tööraha Nõukogu vastu, ja levitas neid. Ta oli ära peitnud kirjutusmasina, kuid ütles, et ta ei tea, kus see on.

Üheks eesti kodanluse ninameheks Paides oli ka arst Naaris, kes püüdis Kreidebergi ja Sõnajalga abistada, tunnistades nad haigeiks, kes ei talu vanglarežiimi ja keda tuleb haiglasse saata, pealegi mitte jala, vaid sõidukiga.⁵⁴

Oma kirjas Revolutsioonilisele Tribunalile palus Järvamaa Tööraha Nõukogu Täitevkomitee Sõnajalga arstlikule läbivaatusele võtta, kuna võis arvata, et ta on midagi sisse võtnud, mis kunstlikku südameklappimist tekitab. Arvati, et siin oli mängus olnud ka arst Naarise kui suure kodanlaste sõbra käsi.

Tribunal mõistis nii Kreidebergi kui Sõnajala kuueks kuuks seltskondlikule tööle.⁵⁵

9. jaanuaril 1918 toimus Ambla Töölismajas Lehtse, Ambla ja Nõmküla valla töörahva nõukogu ühine koosolek, kus kontrrevolutsionääride Lubja ja Kuigi kohta võeti vastu järgmine otsus: «Ära nähes, et Lubi ja Kuik on tõesti rahva ja revolutsiooni vastased, nõuame neile Tribunali poolt kõige valjemat karistust ja siit maalt väljasaatmist.»

Ka Revolutsiooniline Tribunal leidis August Lubja ja Hans Kuigi süüdi olevat nõukogude võimu vastu töötamises ja mõistis nad ühe nädala jooksul Eesti piiridest välja-saatmisele.⁵⁶

Hoolimata sellest, et Järvamaa Tööraha Nõukogul oli palju tegemist kontrrevolut-

⁵¹ Sealsamas, l. 3.

⁵² Sealsamas, l. 6.

⁵³ Sealsamas, l. 15.

⁵⁴ ORRKA, f. R-1295, nim. 1, s.-ü. 63, l. 20, 22 p., 23, 27.

⁵⁵ Sealsamas, l. 20, 28.

⁵⁶ Sealsamas, s.-ü. 90, l. 1, 32.

siooniliste elementide kahjurliku tegevuse mahasurumisega, suutis ta siiski palju ära teha ka sotsialistliku ülesehitustöö aladel. Kõigis valdades valiti töörahva nõukogud, parunite mõisad võeti rahva kätte ja enamikus valdades moodustati töörahva relvastatud jõud — punakaart.

3. Läänemaa

Villem Kersa, Palivere Valla Töörahva Nõukogu esimees 1917—1918. aastal, kirjutab oma mälestustes: «Lääne maakond oli üks pimedamaid nurki Eestimaaal. Eesti hallparun võis siin kõige metsikumalt oma töölisi ekspluuteerida. Seda kurnatud tööliste ja sulaste massi lühikese aja kestel ümber kasvatada, talle selgeks teha, et ta ise valitsema peab ja peremees on, oli väga raske. Kuna ka Haapsalu linnas tööstusproletariaat puudus, siis leidsid eesti tõusikkodanlased siin soodsa pinna oma esimese valge polgu koondamiseks . . .»⁵⁷

Kuid mitte kõik Läänemaa vallad polnud ühteviisi poliitiliselt mahajäänud. Oli valdu, nagu Velise, Märjamaa ja mõni teinegi, kus nõukogude võimu organid loodi juba novembrikuu algul. Paljudes Läänemaa valdades oli maatööraha poliitiline teadlikkuskõrgel tasemel.

Mis puutub Haapsalu linna, siis siin organiseeriti tööliste ja soldatite saadikute nõukogu juba suvel, kuid sellesse kuulusid hädasotsialistid ja kodanlased ning ta suri peagi välja. Selle nõukogu täitevkomitee liikmeid madrus Sujetin, kes töötab Haapsalu raadiojaamas, püüdis ka pärast seda töörahva huvides mõningal määral poliitilist tegevust avaldada.

2. oktoobril oli Haapsalusse paigutatud 1. eesti polk⁵⁸ eesotsas monarhisti polkovnik Aleksander Tõnissoniga, kes ei sallinud nõukogusid silmaotsaski. Polku koondas ta natsionalistlikult meelestatud ohvitseri ja surus maha kõik demokratiseerimise püüded. Pidades end Haapsalu garnisoni ülemaks, ei lubanud ta linnas nõukogusid luua. Oma kontrrevolutsioonilises tegevuses tugines polkovnik A. Tõnisson Läänemaal paiknevale 45. jalaväediivi tagurlikule juhtkonnale ja hädasotsialistidest koosnevale diviisikomiteele.

Kui Oktoobrirevolutsioon võitis, püüdis Haapsalu kodanlus enda huvides ära kasutada asjaolu, et kohapeal tööliste ja soldatite saadikute nõukogu ei olnud, ja moodustas mingisuguse ersatsnõukogu, kuhu kuulusid kolm esindajat linnavolikogust, kolm eesti polgu komiteest ja kolm kodanlikust maakonnaavalitsusest.⁵⁹ Novembri teisel poolel määras Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee Läänemaa maakonnakomisariiks Karl Treufeldti, kes sel puhul «Eesti Teatajas» kirjutas:

«Minule sai Haapsalus osaks raske ülesanne — organiseerida tööliste, soldatite ja talupoegade nõukogu. Sinna saades kuulsin, et olen asjata sõitnud, sest sarnane nõukogu on juba olemas. Ligemal tutvumisel aga selgus, et mingisugune komisjon oli tegevusse astunud ja pärast end Haapsalu Täitevkomiteeks ümber ristinud. Täitevkomitee liikmeks oli ka endine maakonnakomissar Alver. Viimane soovitas, et mina ka liikmeks astuksin ja siis oleks asi korras. Muidugi lükkasin ma selle ettepaneku tagasi.»⁶⁰

Veel enne K. Treufeldti määramist Haapsalusse oli Eestimaa Sõja-revolutsioonikomitee sinna saatnud Kozelski polgu komitee esimehe lipnik Perno ülesandega luua Haapsalus Sõja-revolutsioonikomitee. Kuid seda ülesannet viimane täita ei saanud, kuna polkovnik A. Tõnisson laskis ta arreteerida. Peale selle seati polkovniku käsul raudteejaamas kuulipildujad üles, et ükski revolutsiooniline väeosa ei saaks linna tulla. Kuid Tõnissoni ei toetanud eesti polk tervikuna, vaid ainult reaktsiooniline ohvitserkond ja väike osa soldateist. Rõhuv enamik eesti polgu soldateist oli inertne mass, keda otsesele Nõukogude-vastasele väljaastumisele oli võimatu kaasa tõmmata. Seepärast oli Tõnisson sunnitud lipnik Perno peagi vabastama, seda enam et viimase kaitseks astus välja

⁵⁷ Eesti punakaart ja punavägi kodusõjas. M.-L., 1934, lk. 73.

⁵⁸ J. Maide, Ülevaade Eesti vabadussõjast 1918—1920. Tallinn, 1933, lk. 72—73.

⁵⁹ «Eesti Teataja» 4. det. 1917.

⁶⁰ «Eesti teataja» 5. det. 1917.

raadiojaama meeskond ja Tallinnast saabus appi Kozelski polgu soldateid, kes olid toonud kaasa Eestimaa Sõja-revolutsioonikomitee käsu polkovnik Tõnissoni arreteerimiseks.

Kuid Tõnisson pugus peitu. «Jõudnud 1. eesti polgu staabi juurde,» kirjutatakse raadiojaama komitee ettekandes, «asusime meie täies korras selle ligidale ja osa meeskonnast läks staapi, et arreteerida tähendatud isik, kuid teda ei olnud siin ja keegi ei võinud anda meile tema kohta täpseid andmeid. Meie pöördusime täies korras tagasi oma üksusse, jättes mõningatesse asutustesse kontrolli.»⁶¹

Seekord jäi Haapsalu Sõja-revolutsioonikomitee siiski loomata.

K. Treufeldt jutustab oma mälestustes, et üheks ustavaks seltsimeheks Haapsalus asuvas eesti polgus oli 4. roodus teeniv Rüütel. Viimasega jutuajamisel selgus, et 4. roodu enamik toetab revolutsiooni ja et ka 2. roodus olid poliitilise silmaringi laiendamise tundemärgid olemas. Rüütel arvas, et osa soldateid tuleb kahtlemata kaasa. Rüütel ja Treufeldt otsustasid korraldada 4. roodu komitee laiendatud koosoleku, kus Treufeldt kavatses esineda aruandega poliitilisest olukorrast ja rõhutada saksa okupatsiooni ohtu ning eesti kodanluse, eriti 1. eesti polgu juhtkonna äraandlikku osa seoses sellega.⁶²

«Koosolek teise päeva õhtul oli elav. Ühel häälel vastuvõetud resolutsioonis nõudisime maakonnavalitsuse likvideerimist, nõukogude organiseerimist ja punakaardi loomist Läänemaal. See esimene võit õhutas edasi, sest tundus, et seljatagune on juba kindlam kui linna tulemisel.»⁶³

Novembri lõpul käis poliitilisel ülesandel Haapsalus Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee liige R. Vakmann, kes viibis ka 1. eesti polgu soldatite kasarmus. Soldatid olid relvadeta, osalt jalanõudeta ja soojade riieteta. 28. novembril toimus miiting, kus kõneles R. Vakmann. Miitingu organiseerimisel ja läbiviimisel püüti viimasele ohvitseride poolt teha igasuguseid takistusi: polgukomitees ei tahetud miitingut kokku kutsuda, teatati sellest hilja roodudesse jne. Polgu «parem kiht» organiseeris end koosolekuks küllalt hästi. Miitingule ilmusid ohvitserid ja soldatite hulgast mõned «eesti paremad pojad». Pärast kõnet ja vastuvaidlusi ei antud kõnelejale lõppsõna ja lõpetati koosolek kiiresti.⁶⁴ Ohvitserid tahtsid R. Vakmanni arreteerida, kuid soldatid asusid teda kaitsma, viisid ta endi vahel koosolekuruumist välja ja läksid teda saatma. Ohvitserid oma salgaga käisid tükk maad järel ja tegid sapiseid märkusi, kuid vahele segada ei julgenud.⁶⁵

K. Treufeldtil algasid järjekindlad ja visad läbirääkimised 1. eesti polgu soldatitega, keda seni oli poliitiliselt pimeduses hoitud. Põhjaliku murranguni küll veel ei jõutud, kuid paljudele soldatitele õnnestus olukorda selgitada. 30. novembril võeti polgukomitee koosolekul vastu järgmine otsus: «Tunnistame tööraha ja sõjaväelaste täitevkomitee loomise Haapsalus tingimata tarvilikuks. Täitevkomitee on tarvis kõige hiljem 10. detsembril kokku kutsuda.»⁶⁶

30. novembril 1917 tühistas K. Treufeldt Ajutise Valitsuse maakonnakomissari E. Alveri volitused ja võttis temalt asjaajamise üle.⁶⁷ Maakonnavalitsus ja tema esimees A. Saar, eesti soost mõisnik Taeblast, Haapsalu lähedalt, jäi aga veel kohale.

Pärast maakonnakomissari ameti ülevõtmist kirjutas K. Treufeldt kõigile valdade maatameeste ja väikemaapidajate komiteedele, et nad ruttaksid tööraha nõukogude valimistega, sest vaja on maakonna tööraha nõukogu kokku kutsuda ja valida täitevkomitee. Ühtlasi teatas ta, et lähemal ajal tuleb kokku Haapsalu Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu.⁶⁸

⁶¹ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis, lk. 421—422; E. L a a m a n, Eesti iseseisvuse süünd. Tartu, 1936, lk. 175—176.

⁶² Karl Treufeldt, Punakaardi organiseerimisest Läänemaal. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 366—367.

⁶³ Sealsamas, lk. 367.

⁶⁴ «Eesti Teataja» 4. dets. 1917.

⁶⁵ Rudolf Vakmann, Mälestusi ja märkusi Tallinna punakaardist. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 114.

⁶⁶ «Eesti Teataja» 5. dets. 1917.

⁶⁷ ORRKA, f. R-1295, nim. 1, s.-ü. 9, l. 3.

⁶⁸ «Eesti Teataja» 6. dets. 1917.

Treufeldtilt kuuleme, et novembri lõpul ja detsembri algul töötasid Haapsalu bolševikud nii nõukogude võimu kindlustamisel kui ka töörahva relvastatud jõu — punakaardi — organiseerimisel. Ta märgib, et selles töös olid tal abiks 1. eesti polgu komitee esimees S. Jaanus, 4. roodu komitee liige Rüütel, soldat Lepp, kohalik tööline Oun ning madrused Sujetin ja Stoljarov. Polgukomitee esimees S. Jaanus olnud Treufeldti teatel varem esseeride seisukohal, kuid tulnud nüüd üle bolševike poole ning toonud endaga kaasa rohkesti oma poolehoidjaid. Stoljarov ja Sujetin töid nõukogude võimu poole endaga kaasa kõik raadiojaama madrused.⁶⁹

3. ja 4. detsembril 1917 toimus Tallinnas Eestimaa maatameeste konverents, kust võtsid osa ka Läänemaa valdade saadikud. Viimased organiseerisid siin Ajutise Läänemaa Töörahva Nõukogu Täitevkomitee, kelle esimeheks valiti V. Kersa (Palivere vallast) ja kirjatoimetajaks J. Kreek. Samas pidas Ajutine Täitevkomitee ära ka oma esimese koosoleku, kus otsustati kõigile valdadele teatada, et neis kohtades, kus töörahva nõukogusid veel ei ole, peavad need olema valitud 17. detsembriks. Samaks ajaks tuli esindajad saata Haapsalusse maakonna Töörahva Nõukogu koosolekule, mille päevakorras oli 1) täitevkomitee valimine, 2) saadikute valimine Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogusse ja 3) mõisate ülevõtmise küsimus.⁷⁰

Läänemaa Töörahva Nõukogu koosolek, mida tuntakse ka Läänemaa töörahva nõukogude esindajate kongressi nimetuse all, algas 17. detsembril 1917. Mõnes vallas ei olnud veel jõutud nõukogusid valida, mille tõttu nende esindajad puudusid.

Kodanliku kontrrevolutsioonilise maakonnaavalitsuse tegevuse arutamisel teatas Pork, et maakonnaavalitsus on vallamaksude maksmise ära keelanud, et raha bolševike kätte ei satuks. Uhel häälele otsustati maakonna maanõukogu ja maakonnaavalitsus laiali saata ja inventar, raamatupidamine ning asjaajamine Täitevkomitee kätte anda.⁷¹

Läänemaa Töörahva Nõukogu Täitevkomiteesse valiti K. Treufeldt, R. Müller, Seeberg, Haapsalu Töölise ja Soldatite Nõukogusse Treufeldt, Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogusse Särlep.⁷²

Täitevkomitee koosseisus moodustati põllumajandus-, toitlus-, haridus-, administratiiv-, töökaitse-, hoolekande-, rahvamiilitsa-, teede- ning tehnika- ja tervishoiuosakond.

Esseerid M. Bleimanniga eesotsas tegid katset Läänemaa Töörahva Nõukogu tööd nurja ajada. Nende nn. «Talupoegade Ühisuse «Kõigi» Keskkomitee» korraldas Töörahva Nõukogu istungitega ühel ajal oma koosoleku, kuhu olid kutsutud Läänemaa maata-mehed, põllutöölised ja väikekohapidajad. Kuid esseeride koosolekule ilmus ainult kaks inimest, hoolimata sellest, et nad olid sellele teinud palju reklaami.⁷³

Läänemaa Töörahva Nõukogu teine koosolek, millest võtsid osa 19 valla esindajad ja kus võeti vastu mitmed tähtsad otsused, toimus 14. jaanuaril.

Toitlusolude kergendamiseks otsustati kõik viljatagavarad maal arvele võtta, neilt aga, kes vilja peidavad, see konfiskeerida. Viljavedu ja -müük taheti seada kindla kontrolli alla, et panna piir spekulatsioonile. Arvele võetud vili kavatseti välja jaotada kindla normi järgi.⁷⁴

Täiendavalt valiti Täitevkomiteesse Allik (haridus- ja tervishoiuosakonna juhatajaks) ja Raasi (põllumajandus-, teede- ja tehnikaosakonna juhatajaks).

1. eesti polk otsustati reorganiseerida ning jätta sõjaväeteenistusse ainult töölised ja kehvtalupojad. Otsuse täideviimine pandi polgukomissar S. Jaanusele, kes seda aga ei jõudnud ellu viia.⁷⁵

⁶⁹ Karl Treufeldt, Punakaardi organiseerimisest Läänemaal. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 368.

⁷⁰ «Eesti Teataja» 9. dets. 1917.

⁷¹ «Eesti Teataja» 3. jaan. 1918.

⁷² Sealsamas.

⁷³ Villem Kersa, Palivere punakaardisalgategevusest. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 487.

⁷⁴ «Eesti Teataja» 30. jaan. 1918.

⁷⁵ Villem Kersa, Palivere punakaardisalgategevusest. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 487; ORRKA, f. R-1292, nim. 1, s.-ü. 6, l. 1—7.

Haapsalus ja Läänemaa valdades organiseeriti ka punakaart ja moodustati maakondlik revolutsiooniline tribunal. Maakonna Täitevkomitee enda peamine tegevus seisis mõisate ülevõtmise organiseerimises.

4. Pärnumaa

Pärnus valiti tööliste ja soldatite saadikute nõukogu ja VSDT(b)P organisatsioon juba kevadel, varsti pärast tsaarivalitsuse kukutamist, nagu jutustab I. Vaimann oma mälestustes.⁷⁶ Pärnu bolševistliku meelsusega töölistel olid endale kõige tähtsamaks ülesandeks seadnud parteiorganisatsiooni loomise, mis teostatigi märtsi lõpul. Bolševikud juhtisid ka töörahva nõukogude organiseerimist ja nende tööd.

Kuid ka Pärnu kodanlus ilmutas suurt poliitilist aktiivsust ja püüdis kohapeal luua endale meelepärast, nn. «kõigi kodanike» nõukogu. See nõukogu loodigi üsna omapärasel viisil. Pärnu kodanluse liidrid Hugo Kuusner ja Nikolai Talts kutsusid kokku koosoleku, millest võtsid osa tsaariaegse linnavolikogu liikmed. Samuti olid nad sinna kutsunud ka sõjaväelasi, kelle poliitiline meelsus oli veel välja kujunemata. Niimoodi meisterdati valmis «tööliste, soldatite ja kodanike nõukogu», kes valis 35-liikmelise täitevkomitee eesotsas tagurliku ohvitseri staabikapten Poljakoviga.

Mõistagi ei saanud Pärnu töölistel niisugust nõukogu ja tema täitevkomiteed õigeks töörahva esinduseks tunnistada ning siinsed bolševikud organiseerisid Tallinna seltsimeeste kaasabil linna tööliste ja soldatite saadikute nõukogu valimised.

Suvel hakkasid Pärnu Nõukogusse oma esindajaid saatma ka linnalähedaste valdade tööliste ja maatameeste nõukogud ning nii muutus Pärnu Linna Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu ülemaakondlikuks Töörahva Nõukoguks. Ka selles nõukogus saavutasid kodanluse sabarakud — esseerid ja menševikud — esialgu enamuse ning püüdsid tema tegevust takistada, kuid VSDT(b)P Pärnu organisatsiooni pideva selgitustöö tulemusena hakkas linnaelanike hulgas ja ka nõukogus revolutsiooniline meelsus süvenema.

I. Vaimann kirjutab oma kõnesolevates mälestustes, et kui ta septembris sõjaväest lõplikult vabanes ja Pärnu tuli, oli nõukogus enamuse juba kindlalt bolševike käes. Vaimann, kes oli asunud tööle Täitevkomiteesse, valiti komitee liikmeks ja sekretäriks.⁷⁷ Aktiivset osa hakkasid linnas ja maakonnas nõukogude võimu kindlustamisel etendama oktoobrikuu lõpul Pärnusse saabunud bolševikud M. Kerres, D. Paist ja I. Pravon.

Martin Kerres saabus Pärnu Petrogradi Sõja-revolutsioonikomitee volinikuna. Parteisse oli ta astunud Petrogradis. Kui keskustest bolševikke kohtadele suunati, palus temagi end kodukanti saata. Kohe pärast Oktoobrit täiendati täitevkomitee koosseisu veel mitmete kommunistidega.⁷⁸

Pärnu Sõja-revolutsioonikomitee, kelle esimeheks sai lipnik Robatševski, asetäitjaks Karjagin ja sekretäriks A. Slezin, valiti 29. oktoobril Pärnumaa Töörahva Nõukogu Täitevkomitee ning roodude, komandode ja patareide esindajate koosolekul.

Üleskutses, mis järgmisel päeval avaldati, öeldakse, et uus, revolutsiooniline võim on rahva võim ja et komitee seisab valvel töörahva huvide eest, surub maha kontr-revolutsiooni katsed rikkuda avalikku korda ning kodanike julgeolekut. Ta taotleb maandmist talurahva kätte ja hoolitseb kaupade ning toiduainete õiglase jaotamise eest.⁷⁹

Samal päeval pidasid Mõisakülas koosolekut ka maakonna maatameeste esindajad. Poliitilisest olukorrast andis neile ülevaate Jaan Sihver. Nõupidamine tervitas palavalt uut rahvavalitsust, võttis tema platvormi omaks ja töötas kõigest jõust kaasa töötada, et rahva tõsised nõudmised teostuksid.⁸⁰

⁷⁶ I. Vaimann, Inimesed, sündmused, aastad. Mälestusi. Tallinn, 1963, lk. 56—57.

⁷⁷ Sealsamas, lk. 58.

⁷⁸ Sealsamas, lk. 59.

⁷⁹ Andrei Slezin, Pärnu Revolutsiooniline Sõjakomitee Oktoobripäevil. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 289.

⁸⁰ «Maatamees» 2. nov. 1917.

Suure rõõmuga tervitasid Oktoobrirevolutsiooni võitu Petrogradis Sindi töölised. Sindi vabriku parteiorganisatsioon kutsus 28. oktoobril kokku tööliste üldkoosoleku, kus kõneldi sellest, et II ülevenemaaline nõukogude kongress on võtnud kogu võimu nõukogude kätte, et on moodustatud esimene nõukogude valitsus — Rahvakomissaride Nõukogu — V. I. Leniniga eesotsas ja et kongress on vastu võtnud rahu- ja maadekreedi. Üldkoosolek võttis ühel häälel vastu resolutsiooni, milles öeldakse:

«Meie, Sindi organiseeritud töölised, tervitame suurt riigipööret, valmis olles kõike meie vaimlist ja kehalist jõudu tööliste ja talupoegade võimu toetamiseks ohverdama. Imestame ja austame seda südidust ja eneseohverdumist, mis seltsimehed Peterburi töölised ja soldatid ärevatel päevadel üles näitasid. Meie kõik tundsi me nende kaasa, kui nad barrikaadidel vasturevolutsiooni pea — Kerenski ja tema alatute kannupoiste vastu võitlesivad. Iga tilk verd, mis meie vahvad seltsimehed valasid, on meie töötava klassi õigused kindlustanud ja võidu kodanluse ja kapitalismi üle ligemale toomud. Meie nõuame, et vasturevolutsiooni esindaja Kerenski kinni saaks võetud ja revolutsioonilise rahva kohtu kätte antud ja tema üle kõige valjemat kohut mõistetakse.»⁸¹

Pärnumaa Tööräha Nõukogu Täitevkomiteed ja Pärnu Sõja-revolutsioonikomiteed toetas rahva ja sõjaväe enamik. Kuid revolutsiooni poole ei olnud veel kõik väeosad üle tulnud. Pärnu piirkonnas aga oli sõjaväge rohkesti, kokku ligemale 50 000 meest, ja garnisoni ülemaks — purutagurlik kindral. Kerenski saatis Pärnusse ühe telegrammi teise järel, paludes abi, ja mitmed ohvitserid tegidki katset talle Gatšinasse appi minna. Olukorra selgitamiseks peeti vajalikuks korraldada Pärnu piirkonna väeosade konverents, mille ettevalmistamiseks ja läbiviimiseks moodustati komisjon.

Kuna Pärnu maakonna tööliste ja soldatite saadikute nõukogudes moodustasid sõjaväelaste saadikud suure osa, tuli poliitilisele tööle sõjaväelaste hulgas suurt tähelepanu osutada. Kонтрреволutsiooniliselt meelestatud väeosadesse otsustati saata agitaatorid, kes teeksid soldatite hulgas selgitustööd ja saavutaksid murrangu nende meeleolus. Sõja-revolutsioonikomitee sekretär A. Slezin jutustab meeleoludest sealsetes väeosades:

«Mind saadeti koos teiste agitaatoritega löögipataljoni. Meie kohalejõudmisel oli staabi juures parajasti palju soldateid. Jutustasime neile oma tuleku eesmärgist ja ülesannetest ning palusime, et oleks hea, kui saaks kõik soldatid kokku kutsuda. Siis läksime koos väeosa staapi. Seal hakkasid ohvitserid meid igasuguste pilgete ja labaste hüüete saatel näägutama ning isegi söimama. Lõpuks kutsusid nad vahiposti välja ja andsid sellele käsu meie äraviimiseks arestikambrisse. Meid viidi keldrisse, kus me üle kahe tunni istusime. Vahepeal hakkasid aga soldatid, kes koosolekule olid kogunenud, staabist pärima, kuhu Pärnu Revolutsioonilise Sõjakomitee esindajad jäid. Sellele küsimusele vastati: «Kedagi pole meie juures olnud ega ole ka praegu.» Selle peale tõusis kära ja nõuti meie viivitamatut väljalaskmist. Kära kostis meieni keldrisse. Väeosa juhtkond oli sunnitud meid vabastama.»⁸²

Peagi toimus väeosade esindajate konverents. Arutati otsuseid, mis olid tehtud väeosade üldkoosolekui. Rõhuv enamik sõjaväelasi töötas, et nad astuvad Sõja-revolutsioonikomitee esimesel kutsel kui üks mees välja kontrrevolutsiooni vastu. Ainult paari väeosa — nn. löögipataljoni ja raskesoomusdiviisi — esindajad kurtsid veel taga kukutatud Ajutist Valitsust. Konverents pooldas täielikult Nõukogude valitsust ja Rahvakomissaride Nõukogu ning keeldus soldateid Gatšinasse saatmast. Kонтрреволutsioonilise meelusega garnisoniülem otsustati tagandada ja saata diviisikomitee korraldusse.

Garnisoni ülem avaldas algul vastupanu ega tahtnud ei tagasi astuda ega oma valvesalka kõrvaldada, kuid ta oli sunnitud alistuma, sest peale iseenda ja káputäie reaktsiooniliste ohvitseride polnud tal kedagi, kellele oleks võinud tugineda.

Mõned ohvitserid tegid katset oma allüksust Petrogradi alla viia. Kui nad Pärnust vaguneid ei saanud, asusid nad jalgsi teele Valga suunas, lootes neid sealt saada. Kuid Valga Sõja-revolutsioonikomiteed informeeriti Pärnust aegsasti. Valgast saadeti kontr-

⁸¹ Henn Jõe, 1917. aasta Sindis. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 379—380.

⁸² Andrei Slezin, Pärnu Revolutsiooniline Sõjakomitee Oktoobripäevil. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 292.

revolutsioonilistele väeosadele agitaatorid ja sõjalised üksused vastu. Nende selgitustöö mõjul tuli suurem osa soldatitest revolutsiooni poole üle. Tagurlikud ohvitserid arreteeriti ja väeosad formeeriti ümber.⁸³

Novembris ja detsembri esimesel poolel valiti paljudes Pärnumaa valdades töörahva nõukogud, mille tõttu 19. ja 20. detsembril 1917 võis korraldada maakonna Töörahva Nõukogu laiendatud koosoleku (konverentsi). Sindi vabrikute töölise üldkoosolekul 22. novembril valiti maakonna nõukogu koosolekule 24 esindajat, kõik bolševikud või nende pooldajad.⁸⁴ Kohal olid 23 valla esindajad.

Koosoleku avas uus maakonnakomissar Paist. Mõnest vallast olid arusaamatuse tõttu ilmunud kõik valla töörahva nõukogu liikmed. Neile, kes ei olnud esindajad, lubati koosolekust osa võtta ainult nõuandva häälega.

Koosolekul arutati olukorda valdades, peamiselt mõisate ülevõtmise ja nende töö korraldamise küsimusi. Kurdeti loomatoidu puuduse ja varanduste sihikindla hävitamise üle mõisnike poolt. Et mõisa varade hävitamisele lõppu teha, soovitati mõisad ruttu üle võtta ja asjatundjad-instruktorid ametisse panna, kes mõisate majapidamises juhatust annaksid.

Võeti vastu Täitevkomitee ettepanek vana toitluskomitee kohe laiali saata ja uus valida, samuti endine kodanlik maakonna maanõukogu ja maakonna valitsus tagandada ning asjaajamine Täitevkomitee kätte võtta.

Maaküsimuses otsustati ühineda hiljuti Tallinnas toimunud ülemaalise maataameste konverentsi otsustega.

Valiti uus Täitevkomitee, millesse kuulusid D. Paist, M. Kerres, H. Tiidermann, N. Kudesimov, I. Pravon, M. Jakobson ja I. Vaimann.⁸⁵

Pärnumaa Töörahva Nõukogu otsused 19. ja 20. novembrist kutsusid Pärnu linna ja maakonna kodanluse hulgas esile ärevuse, seda enam et Täitevkomitee asus neid otsuseid kohe ellu viima. Seni oli kodanlus kuidagi leppinud sellega, et maakonnakomissari koht advokaat N. Taltsilt üle võeti. Nüüd ähvardas laialisaatmine kogu kodanlikku võimuaparaati maakonnas.

28. detsembril 1917 võeti üle toitluskomitee ja arreteeriti tema esimees H. Kuusner kuritarvituste pärast. Siis aeti laiali Kerenski-aegne maanõukogu ja võeti üle maakonna valitsus, kusjuures viimase asjaajamine anti Täitevkomitee kätte. Kassast leiti vaid 67 kopikat raha, kõik muu olid härrad «maanõunikud» ära viinud. «Eesti Teataja» kirjutas kodanliku võimuaparaadi likvideerimise kohta Pärnus:

«Laialisaatmine sündis Eesti sõjaväelaste algatusel. Kodanlased eksisid, kui nad arvasid, et eesti sõjamees-proletaarlane toetab Eesti mustasajalist kodanlust. Lähematel päevadel tuleb järg linna ja maakonna miilitsa ja näljutamise (toitluse) valitsuse kätte. Nii rändab ka senine linnavalitsus kolikambris, sest seal ei ole ühtegi töölisestindajat. Võetakse ette uued valimised.»⁸⁶

(Järgneb)

⁸³ Sealsamas, lk. 293.

⁸⁴ «Tööline» 30. nov. 1917.

⁸⁵ ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 214, l. 1.

⁸⁶ «Eesti Teataja» 4. jaan. 1918.